

Karolina Wilkowicz

Pomnikowe dzieło w Kozłówce

„Zespół pałacowo-parkowy w Kozłówce – Pomnik Historii” to wyjątkowo adekwatne – choć nowe i świeże – zestawienie oraz niebywale trafne określenie. Bo przyznany właśnie status w pełni oddaje atmosferę i specyfikę miejsca, w którym dostojność i monumentalność założenia splatają się z wielowiekowymi dziejami i ciągłością tradycji.

Zaszczytne miano kieruje ku niespotykanym atutom zabytku. Już samo usytuowanie obiektu na skraju wsi Kozłówka (35 km na północny zachód od Lublina, 150 km na południowy wschód od Warszawy) – wśród lasów, łąk i pól rozległej Równiny Lubartowskiej – przyciąga niepowtarzalną scenografią. Podkreśla ją sąsiedztwo Kozłowieckiego Parku Krajobrazowego, akcentujące związek wartości przyrodniczych okolicy z wdziękiem dawnej architektury i układem kompozycyjnym założenia. W nawiązaniu do swego pierwotnego charakteru reprezentuje ono barokowy typ rezydencji „między dziedzińcem a ogrodem”, rozwinięty wokół głównej osi. Zespół pałacowy obejmuje 15 budynków murowanych z cegły i otynkowanych – 12 zabytkowych oraz 3 wyłączone z rejestru. Większość z nich skupia się wokół dziedzińca, ujmując jego prostokąt parami symetrycznych brył, połączonych krótkimi odcinkami esowatego muru kurtynowego. Narastające stopniowo i rytmicznie elementy, począwszy od parterowych budynków gospodarczych, kulminują się w reprezentacyjnej sylwetce pałacu, wzniesionego przypuszczalnie przez włoskiego architekta Józefa Fontanę w latach 30. XVIII w. (najprawdopodobniej ok. 1739 r.), rozbudowanego na przełomie XIX i XX stulecia – ujętego wówczas dwiema czworobocznymi wieżami, połączonego z kaplicą oraz Teatralnią. Poza ścisłą strukturą dziedzińca zlokalizowane są budynki gospodarcze (hydrofornia i dawny kurnik oraz stajnia i dawna stolarnia). W parku, po rekonstrukcji barokowego założenia ogrodowego z XVIII wieku, część centralną zajmuje regularny ogród francuski otoczony rzędem lip, z przylegającą od północy romantyczną częścią leśną. Zza ogrodzenia parkowego wylania się zespół folwarczny: dom

ogrodnika zwany rządówką oraz spichlerz, stajnia koni roboczych i obora.

Poszczególne etapy kształtowania kompleksu łączą się z losami kolejnych właścicieli kozłowieckich dóbr, przedstawicieli dwóch znakomitych polskich rodów – Bielińskich i Zamoyskich (od 1799 do 1944 roku). Początki zabudowy majątku, związane z postacią Michała Bielińskiego, obejmują jednopiętrowy pałac na planie prostokąta z korpusem głównym nakrytym mansardowym dachem, oficynę kuchenną (południową), parterowe kordegardy, budynki stajni i wozowni, zabudowania folwarczne oraz ciekawie rozplanowany ogród. Przystosowanie tej letniej posiadłości do roli wielkopolskiej rezydencji zawdzięcza obiekt Konstantemu Zamoyskiemu, realizującemu od lat 70. XIX w. zamiysł utworzenia tu siedziby ordynacji. Z jego czasów pochodzi udana koncepcja połączenia dawnego rozwiązania przestrzennego z nowo wprowadzanymi elementami i spójnego wkomponowania nawarstwień stylistycznych okresu przebudowy.

Historia założenia, architektura dawnej siedziby magnackiej, artyzm zabytkowych budynków, stan zachowania i utrzymania z dbałością o historyczny krajobraz oraz prowadzona obecnie przez Muzeum Zamoyskich różnorodna i wszechstronna działalność czynią obiekt niezwykle atrakcyjnym nośnikiem wielu cennych i uniwersalnych wartości.

Zaskakuje przede wszystkim unikalny charakter wyjątkowego zabytku tego typu w Polsce, zachowanego w tak doskonałym stanie, o czytelnym programie ideowym zawartym głównie w unikatowym wystroju pałacowych wnętrz. Jako najlepiej w Polsce zachowana rezydencja arystokratyczna, dzięki skompletowanemu wyposażeniu z przełomu XIX/XX wieku ukazuje różne aspekty i przejawy codziennego życia tej warstwy społecznej. Jest zarazem jedyną, ocalałą wraz z autentycznym wystrojem, siedzibą rodu Zamoyskich, należącego do bardziej wpływowych w dawnej Rzeczypospolitej. Zachowane w zasadniczo pierwotnym układzie

Widok ogólny zespołu pałacowo-parkowego w Kozłowie. Fot. P. Maciuk

Granice obszaru uznanego za Pomnik Historii. Fot. z archiwum Muzeum Zamoyskich w Kozłowie

Sypialnia hrabiny. Fot. Z. Żybartowicz

Dziedziniec z elewacją frontową pałacu. Fot. A. Fic-Lazor

Ogród francuski. Fot. Z. Żybartowicz

wnętrza udostępnione są zwiedzającym. Prezentowane w 18 pomieszczeniach malarstwo, rzeźba oraz rzemiosło artystyczne z XVIII, XIX i początku XX wieku to eksponaty pochodzące w większości z dawnej kolekcji Konstantego Zamoyskiego, tworzącej jedyny w Polsce zespół malowideł (głównie XIX-wiecznych portretów), rzeźb, mebli, ram,

Kaplica pałacowa. Fot. Z. Żybartowicz

luster, karniszy, lambrekinów, kotar, świeczników, lamp i wilków kominkowych.

Prestizowy tytuł eksponuje zwłaszcza względy historyczne, przemawiające tutaj poprzez blisko 300 lat istnienia obiektu w naturalnym krajobrazie przestrzennym, z zachowanymi pierwotnymi relacjami z otoczeniem. Obiekt przetrwał jako historyczny zespół architektoniczny – powiązana przestrzennie grupa budynków rezydencjonalnych, mieszkalnych, gospodarczych i folwarcznych – ukazujący również ówczesne mechanizmy i relacje społeczne. Specyfika zgromadzonych zbiorów oraz odtworzony program ideowy utrzymane są w duchu XIX-wiecznego historyzmu z licznymi odwołaniami do przeszłości, a wystrój pałacowych wnętrz, poprzez świadome operowanie stylami historycznymi, odsyła do dziejów rodu i ojczyzny.

Kozłowiecki zabytek reprezentuje również liczne jakości artystyczne. W swojej XVIII-wiecznej formie pałac uznawany jest za najwcześniejszy i najciekawszy na terenie dzisiejszej Lubelszczyzny przykład zastosowania form rokokowych w dekoracji architektonicznej – poprzez przewagę pionowych akcentów w opracowaniu i ukształtowaniu bryły, oszczędne operowanie delikatnymi ornamentami tego stylu, stosunkowo niewielką powierzchnię reprezentacyjną pałacowych wnętrz. Z kolei przebudowa pałacu na przełomie XIX/XX w., przeprowadzona w stylu neobarokowym, z zastosowaniem elementów neoklasycystycznych i neorenesansowych, odsyła do ówczesnej dyskusji o narodowej architekturze oraz możliwościach wypracowania rodzimego stylu. Wyjątkowy wystrój pomieszczeń pałacowych obejmuje wyposażenie nieruchome (np. dekoracje sztukatorskie sufitów, posadzki, niepowtarzalne piece, kominki w ozdobnej oprawie), stolarkę drzwiową i okienną, a także bogate zbiory rzemiosła artystycznego historycznie związane z koncepcją stylistyczną programu ideowego właścicieli. Szczególne walory artystyczne prezentuje park – nawiązujący do historycznej koncepcji z XVIII stulecia – wielokrotnie nagradzany za wierność dawnym rozwiązaniom realizowaną z ogromnym pietyzmem i starannością.

Wartości dydaktyczne i poznawcze obiektu kryją się w kulturotwórczej funkcji zbiorów prezentowanych w ekspozycjach stałych i wystawach czasowych, odsyłających do szeroko rozumianej historii i rozwoju kultury materialnej. Ich uwydatnieniu służą specjalnie przygotowane programy edukacyjne, różne rodzaje działalności oświatowej, szeroka oferta turystyczna, imprezy kulturalne oraz liczne przedsięwzięcia realizowane w ramach ustawowych oraz statutowych zadań muzeum funkcjonującego na terenie tego wyjątkowego w regionie lubelskim, zachowanego historycznego krajo-

brazu kulturowego o europejskim poziomie zagospodarowania, utrzymania i zarządzania.

Obiekt odgrywa znaczącą rolę w historii polskiego muzealnictwa jako siedziba pierwszej placówki muzealnej w wyzwolonej spod okupacji niemieckiej Polsce, utworzonej już 4 listopada 1944 roku. Obecnie jest terenem działalności jednego z najważniejszych muzeów rezydencjonalnych oraz dynamicznie i wszechstronnie rozwijającego się ośrodka muzealnego, uhonorowanego licznymi nagrodami i wyróżnieniami za utrzymanie zabytku, działalność wystawienniczą, wydawniczą i politykę jakości oferowanych usług (m.in. przez ministra kultury – w konkursach na wydarzenia muzealne oraz dwoma złotymi medalami za rewaloryzację zabytkowego założenia parkowego; Certyfikatem Polskiej Organizacji Turystycznej na Turystyczny Produkt Roku 2004; nominacją do tytułu European Museum of the Year Award w 1999 r.). Jednocześnie stanowi ważne miejsce dla europejskiego dziedzictwa, co podkreśla prestiżowy medal Europa Nostra, przyznany w 1997 roku przez pozarządową międzynarodową komisję ekspertów, złożoną z konserwatorów, architektów i historyków sztuki. Tym samym obiekt należy do instytucji wnoszących istotny wkład w rozwój konserwacji oraz rewaloryzacji architektonicznego i naturalnego dziedzictwa Europy.

Zespół pałacowo-parkowy w Kozłowiec swoim niezwykle charakterem doskonale wpisuje się w klasyfikację i kryteria wymagane przy ubieganiu się o tytuł Pomnika Historii. Zostaje objęty tą szczególną formą nobilitacji i ochrony jako zabytek nieruchomy o znaczeniu ponadregionalnym i uniwersalnych wartościach, istotny dla polskiej spuścizny kulturalnej, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń.

O słuszności podjęcia tych starań przekonuje również wypracowana i podtrzymywana ranga jednego z najlepiej utrzymanych obiektów tego rodzaju, wyróżniającego się na tle innych doskonałym stanem zachowania wnętrz, z wyeksponowanym programem ideowym i jednolitością stylu. Obecny wygląd założenia to wynik dość przychylniej historii oraz szerokiego zakresu działań restauratorskich i prac remontowych podejmowanych z inicjatywy działającego tu Muzeum. Przywrócenie świetności z przełomu XIX/XX wieku, zapoczątkowane w latach 70. XX w. w związku z popularnością XIX-wiecznego historyzmu i eklektyzmu, nadal stanowi przedmiot troski konserwatorskiej.

Tak eksponowany w procedurach walor autentyzmu jest jednym z najważniejszych i najczęściej podkreślanych atutów kozłowieckiego kompleksu. Nieustannie pielęgnowane właściwości zabytku

Dziedziniec przed rewaloryzacją. Fot. z archiwum Muzeum Zamoyskich w Kozłówce

wiążą się właśnie z szacunkiem wobec dawnych koncepcji, towarzyszącym zarówno inicjatorowi XIX-wiecznej przebudowy, jak i dzisiejszym użytkownikom. Szeroko rozumiana i realizowana autentyczność sięga bowiem już przedsięwzięcia Konstantego Zamoyskiego, respektującego pierwotny projekt. W takim kształcie jego dzieło spotyka się nadal z wrażliwością na potrzebę wierności histo-

rycznym rozwiązaniom i modyfikacjom, w naturalny sposób utrwalonym w architekturze i układzie założenia. Świadczy o tym zwłaszcza proces urządzania i modernizowania ekspozycji pałacowej na podstawie archiwalnych fotografii, szczególnie nacisk na oddanie atmosfery zamieszkałego wnętrza, zrekonstruowanie kompozycji dziedzińca według fotografii z okresu międzywojennego, odtworzenie parku uformowanego w 2 ćwierci XVIII stulecia, nawiązanie do pierwotnych funkcji niektórych budynków, zastosowanie tradycyjnych metod przy prowadzeniu prac remontowych i realizacji konserwatorskich zmierzających do zachowania walorów historycznych i artystycznych.

U honorowanie zespołu pałacowo-parkowego w Kozłówce tak znamienitym tytułem Pomnika Historii wieńczy długą drogę oraz wieloletnie trudy podejmowanych zabiegów ku przywracaniu dawnego blasku. W odniesieniu do poszczególnych kryteriów stanowi w pełni uzasadnioną decyzję. Jest zasłużoną nobilitacją, ale też zobowiązaniem i wyzwaniem w pielęgnowaniu wszystkich prezentowanych wartości.

Dziedziniec przed rewaloryzacją. Fot. z archiwum Muzeum Zamoyskich w Kozłówce

